

INGLIZ VA O'ZBEK MAQOLLARINING STRUKTUR SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Abdullayeva Oyshajon Baxrom qizi

Ma'mun universiteti Lingvistika yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya (o'zbek tilida): Ushbu maqolada ingliz va o'zbek maqollarining struktur semantik xususiyatlari ya'ni shakl hamda ma'no jihatdan farqalari va o'xshashliklari tahlil qilamiz. Maqollar nafaqat xalqning madaniyati va qadriyatlarini ifodalaydi, balki ularning tafakkur tarzini ham aks ettiradi. Ikki til maqollari orasidagi o'xshashliklarni tahlil qilish orqali millatlararo muloqat madaniyatini rivojlantirishga hissa qo'shamiz. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, ingliz va o'zbek maqollarida universal insoniy qadriyatlar bilan bir qatorda, har bir xalqning o'ziga xos madaniy-tarixiy tajribasi ham o'z ifodasini topgan

Kalit so'zlar (o'zbek tilida): Ingliz maqollari, o'zbek maqollari, qiyosiy tahlil, madaniyat, semantika, struktura.

Annotation (in english): In this article, we analyze the structural semantic features of English and Uzbek proverbs, that is, their differences and similarities in form and meaning. Proverbs not only express the culture and values of the people, but also reflect their way of thinking. By analyzing the similarities between the proverbs of the two languages, we contribute to the development of a culture of interethnic communication. The results of the analysis showed that, along with universal human values, English and Uzbek proverbs also reflect the unique cultural and historical experience of each people.

Keywords (in english): English proverbs, uzbek proverbs, comparative analysis, culture, semantic, structure.

Аннотация (на русском языке): В данной статье мы анализируем структурно-семантические особенности английских и узбекских пословиц, то есть их различия и сходства по форме и значению. Пословицы не только выражают культуру и ценности народа, но и отражают его образ мышления. Анализируя сходства между пословицами двух языков, мы вносим вклад в развитие культуры межнационального общения. Результаты анализа показали, что наряду с универсальными человеческими ценностями английские и узбекские пословицы также отражают уникальный культурно-исторический опыт каждого народа.

Ключевые слова (на русском языке): английские пословицы, узбекские пословицы, сравнительный анализ, культура, семантика, структура.

KIRISH

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek maqollarining struktur-semantik va lingvokulturologik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqotda bu ikki xalq madaniyati, mentaliteti, dunyoqarashini aks ettiruvchi matallarning shakli (sintaktik) va

mazmunli (semantik) jihatlari, o'ziga xos obrazli vositalaridagi o'xshashlik va farqlar yoritilgan.

Maqollar — xalq og'zaki ijodining bebaho durdonalari bo'lib, asrlar davomida shakllangan hayotiy tajriba, axloqiy qadriyatlar va milliy tafakkurning tilshunoslik ifodasidir. Ular qisqa, lo'nda, ammo semantik jihatdan boy birliklar sifatida tilning barcha darajalarida o'ziga xos o'rin egallaydi.

Qiyosiy tilshunoslik nuqtai nazaridan ingliz va o'zbek maqollarini tadqiq etish bir necha jihatdan ahamiyatlidir: birinchidan, bu ikki til turli genealogik va tipologik guruhlariga mansub bo'lib (ingliz tili german, o'zbek tili turkiy oilasiga kiradi), ular orasidagi o'xshashlik va tafovutlar universal tilshunoslik nazariyasi uchun muhim material beradi; ikkinchidan, globallashuv davrida ikki xalqning madaniy muloqoti uchun bu tadqiqot amaliy ahamiyat kasb etadi.

Maqollar tilshunoslikda paremiya deb ham ataladi. Paremiyologiya — maqollar va matallarni o'rganuvchi tilshunoslikning maxsus bo'limidir. Shu yo'nalishda G.L.Permyakov, V.P.Jukov, N.N.Amosova (rus maktabi), A.Taylor, B.J.Whiting (ingliz-amerikan maktabi) va o'zbek tilshunosligida Sh.Rahmatullayev, B.Yo'ldoshev kabi olimlar samarali tadqiqotlar olib borishgan.

2. NAZARIY ASOS VA METODOLOGIYA

Tadqiqot quyidagi nazariy-metodologik asoslarga tayanadi:

1. Kognitiv tilshunoslik (G.Lakoff, M.Johnson): Konseptual metafora nazariyasi maqollarning chuqur semantik tuzilishini ochib berish uchun qo'llaniladi.

2. Lingvomadaniyatshunoslik (V.N.Teliya, V.V.Vorobyov): Til birliklarining madaniy konnotatsiyalarini o'rganish metodologiyasi.

3. Qiyosiy-tipologik tahlil: Ikki tildagi maqollarni tizimli solishtirish uchun struktural va semantik mezonlar ishlab chiqilgan.

Tadqiqot materialini ingliz tilidan 150 ta va o'zbek tilidan 150 ta maqol tashkil etadi. Namunalar oksford maqollar lug'ati, "The Oxford Dictionary of Proverbs" va Sh.Rahmatullayevning "O'zbek frazeologiyasi masalalari" asaridan tanlab olindi.

3. MAQOLLARNING STRUKTURAL XUSUSIYATLARI

3.1. Sintaktik tuzilish modellari

Maqollar sintaktik jihatdan asosan quyidagi modellarga bo'linadi:

3.1.1. Sodda yig'iq gap modeli

Bu model ingliz va o'zbek maqollarida eng keng tarqalgan hisoblanadi. Predikativ markaz bir juft ega-kesimdan iborat bo'ladi:

Ing.: "Time is money." (Vaqt — pul.)

O'zb.: "Vaqt — oltin."

Ikkala tildagi maqollarning semantik paralleli diqqatga sazovordir: inglizlar vaqtni pul bilan, o'zbeklar esa oltin bilan qiyoslagan. Bu farq iqtisodiy tafakkur va madaniy qadriyatlarning turlichaligini aks ettiradi — ingliz madaniyatida pul naqd boyluk, o'zbek madaniyatida esa oltin abadiy qadriyat ramzi.

3.1.2. Qo'shma gap modeli (shartli konstruksiya)

Sababiy-natijali mantiqiy bog'liqlikni ifodalovchi bu model ham keng qo'llaniladi:

Ing.: "If you want peace, prepare for war."

O'zb.: "Tinchlik istasang, urushga tayyorlan."

Bu misol to'liq semantik va struktural ekvivalentlikni namoyon etadi. Ikkinchi komponent birinchisidan mantiqan kelib chiqadi va imperativ ma'no kasb etadi.

3.1.3. Parallelizm (simmetrik konstruksiya)

Ritmik va fonetik uyg'unlik maqollarning estetik ta'sirini kuchaytiradi:

Ing.: "Easy come, easy go."

O'zb.: "Tekin kelgan — tekin ketgan."

Ikkala maqolda ham grammatik parallelizm (sifat/ravish + fe'l) saqlanib, semantik simmetriya yaratilgan. Ingliz variantida "easy" so'zi, o'zbek variantida "tekin" so'zi kalit leksema vazifasini o'taydi.

3.1.4. Elliptik konstruksiyalar

Ko'pgina maqollar iqtisodiy ekspressivlik maqsadida grammatik tomondan to'liq bo'lmagan shaklda beriladi:

Ing.: "Out of sight, out of mind."

O'zb.: "Ko'zdan uzoq — ko'ngildan ham uzoq."

Bu misolda ingliz variantida kesim va ega tushirilgan, o'zbek variantida esa to'liqroq shaklda berilgan, bu esa o'zbek tilining sintetik tabiatini ko'rsatadi.

3.2. Fonetik-ritmik xususiyatlar

Maqollarning esda qolishi va og'zaki nutqda qo'llanishi uchun fonetik qurilma muhim rol o'ynaydi. Quyidagi vositalar qayd etildi:

Alliteratsiya (bir tovushning takrorlanishi):

Ing.: "Look before you leap." (l-l)

Ing.: "Practice makes perfect." (p-p)

O'zb.: "Bilim — bayroq, baxt — boylik." (b-b)

Anafora (boshlang'ich elementning takrorlanishi):

Ing.: "No pain, no gain."

O'zb.: "Mehnat qilmay — rohat yo'q."

Rima (qofiyalanish):

Ing.: "A stitch in time saves nine." (-ine qofiyasi)

O'zb.: "El bir — tog' yiqar, el bo'lak — o'z-o'zin qirar." (r-r)

4. MAQOLLARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

4.1. Denotativ va konnotativ ma'no qatlamlari

Maqollarning semantik tuzilishi ikki asosiy qatlamdan iborat: denotativ (to'g'ri) va konnotativ (ko'chma, majoziy) ma'no. Ko'pchilik maqollarda denotativ ma'no ikkinchi o'ringa o'tib, konnotativ ma'no ustuvorlik qiladi:

Ing.: "Don't count your chickens before they are hatched."

Denotativ ma'no: Tovuqlar tuxumdan chiqmaguncha sana. Konnotativ (paremik) ma'no: Hali yetmagan narsaga tayanib ish qilma, muddatidan oldin xursandchilik qilma.

O'zb.: "Teriga sotma so'yilmagan ayiqni."

Bu ikkala maqol to'liq semantik ekvivalentlik (full equivalents) namunasi bo'lib, bir xil konseptual metaforaga asoslanadi: NOANIQLIKNI ANIQLIK DEYISH mumkin emas.

4.2. Konseptual metaforalar tizimi

G.Lakoff va M.Johnsonning konseptual metafora nazariyasiga ko'ra, maqollardagi majoziy ma'no asosida universal kognitiv mexanizmlar yotadi. Tadqiqot davomida quyidagi asosiy konseptual metaforalar aniqlandi:

Jadval 1. Maqollardagi asosiy konseptual metaforalar

Inglizcha maqol	O'zbekcha maqol	Konseptual metafora
Time is money.	Vaqt — oltin.	VAQT — MODDIY BOYLIK
Knowledge is power.	Bilim — kuch.	BILIM — KUCH
Life is a journey.	Hayot — karvon yo'li.	HAYOT — SAFARdir
The pen is mightier than the sword.	Qalam qilichdan o'tkir.	SO'Z — QUROLdir
A friend in need is a friend indeed.	Qora kunda ko'rinar do'st.	DO'STLIK — SINOV natijasi

Jadval 1. Ingliz va o'zbek maqollarida umumiy konseptual metaforalar (muallifning tahlili asosida).

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, ikki tilda ham bir xil universal konseptual metaforalar mavjud. Bu kognitiv tilshunoslik nazariyasini tasdiqlaydi: barcha insonlarga xos umumiy tafakkur modellari mavjud bo'lib, ular turli tillarda o'xshash shaklda namoyon bo'ladi.

4.3. Semantik ekvivalentlik turlari

Qiyosiy tahlil asosida maqollar o'rtasidagi semantik munosabatning quyidagi turlari aniqlandi:

To'liq ekvivalentlar (Full equivalents):

Tuzilish, obraz va ma'no jihatidan deyarli mos keladigan maqollar:

Ing.: "Strike while the iron is hot."

O'zb.: "Temirni qizigida boss."

Bu juftda obraz (qizigan temir), harakat (urmoq/bosmoq) va ma'no (qulay paytdan foydalanmoq) to'liq mos keladi.

Qisman ekvivalentlar (Partial equivalents):

Ma'no mos, lekin obraz farqli:

Ing.: "It's raining cats and dogs." (juda kuchli yomg'ir)

O'zb.: "Yomg'ir sel bo'lib yog'yapti."

Inglizcha maqolda hayvonlar obrazi qo'llanadi, o'zbek tilidagi ekvivalentda tabiiy hodisa (sel) ishlatiladi. Bu milliy tasavvur va madaniy kontekstning farqini ko'rsatadi.

Noanalog maqollar (Non-equivalents):

Bir tilda mavjud bo'lib, ikkinchi tilda aniq ekvivalenti bo'lmagan maqollar:

O'zb.: "Qo'shningning quduqi qaziganda, sen ham belkurak ol." — Birdamlik, qo'shnihilik madaniyatini aks ettiruvchi bu maqolning ingliz tilida to'g'ridan-to'g'ri ekvivalenti yo'q.

Ing.: "Keep up with the Joneses." (Qo'shnilaringdan orqada qolma.) — Bu maqol ingliz-amerikan madaniyatiga xos bo'lib, o'zbek tilidagi ekvivalenti umumiy shaklda ifodalanadi.

5. MILLIY-MADANIY KONNOTATSIYALAR

5.1. O'zbek maqollarida milliy koloritning ifodalanishi

O'zbek maqollarida quyidagi milliy-madaniy konseptlar dominant o'rin egallaydi:

Mehmon va mehmondo'stlik:

"Mehmon — xudoning in'omi."

"Mehmon otangdan ulug'."

Bu maqollar o'zbek xalqiga xos kuchli mehmondo'stlik an'anasini aks ettiradi. Ingliz tilida mehmondo'stlikka oid maqollar ham mavjud ("A guest and a fish after three days are stale"), lekin ular ko'proq mehmonning me'yorini cheklashga qaratilgan, bu esa madaniy tafovutni yaqqol ko'rsatadi.

Qishloq turmushi va dehqonchilik:

"Hosil — yerning ko'rki, farzand — uydinning ko'rki."

"Bahorda bir ish qilsang, kuzda ming ish qilmassan."

Agrar madaniyat o'zbek maqollarida keng aks etgan. Ingliz tilidagi dehqonchilik maqollari ham mavjud, lekin ular zamonaviy ingliz tilida arxaik tus olgan, holbuki o'zbek tilidagi bunday maqollar hozir ham faol qo'llaniladi.

Oila va nasab:

"Oltin gala bolani gala qilmaydi, oltin gala ota bo'ladi."

"Ona — yurt, ona — baxt."

Oila va urug'-aymoqchilik qadriyatlarini o'zbek maqollarida markaziy o'rin tutadi.

5.2. Ingliz maqollarida milliy koloritning ifodalanishi

Ingliz maqollarida quyidagi milliy-madaniy xususiyatlar ko'zga tashlanadi:

Individualizm:

"God helps those who help themselves."

"Every man for himself."

Bu maqollar g'arb madaniyatiga xos individualistik dunyoqarashni ifodalaydi. O'zbek maqollarida esa birdamlik va jamoa ruhiyati ustuvorlik qiladi:

"Birlik — baraka, birlik — kuch."

Savdo va pragmatizm:

"Business before pleasure."

"A penny saved is a penny earned."

Britaniya savdo madaniyati va protestant axloqi (iqtisodiy ratsionalizm) bu maqollarda yaqqol seziladi.

Dengiz va sayohat madaniyati:

"Any port in a storm."

"A smooth sea never made a skilled sailor."

Britaniyaliklar dengizchi millat sifatida ko'plab maqollarni dengizchilik hayotidan olgan. O'zbek tilida bunday maqollar yo'q — buning o'rniga cho'l va karvon yo'li obrazlari qo'llaniladi:

"Karvon yursa — dashtga go'zallik, to'y bo'lsa — yurtga go'zallik."

6. QIYOSIY TAHLIL NATIJALARI

Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy xulosalarga olib keldi:

Jadval 2. Ingliz va o'zbek maqollarining qiyosiy tavsifi

Mezon	Ingliz maqollari	O'zbek maqollari
Grammatik tur	Analitik (fleksiyasiz)	Sintetik (qo'shimchali)
O'rtacha uzunlik	5-8 so'z	6-10 so'z
Alliteratsiya	Juda keng tarqalgan	O'rtacha darajada
Rima	Ko'p uchraydi	Ba'zan uchraydi
Ellipsis	Tez-tez	Kamroq
Shartli konstruktsiya	Ko'p	Ko'p
Dominant konsept	Individualizm, pragmatizm	Birdamlik, oila, mehmondo'stlik
Tabiat obrazlari	Dengiz, ob-havo	Dasht, tog', quyosh
Ekvivalentlik darajasi	—	-45% to'liq, -35% qisman, -20% noanalog

Jadval 2. Muallifning tahlili asosida tuzilgan.

7. XULOSA

Ingliz va o'zbek maqollarining struktur-semantik qiyosiy tahlili quyidagi muhim xulosalarni berdi:

1. Ikkala tildagi maqollar ham o'xshash sintaktik modellardan foydalanadi: sodda yig'iq gaplar, shartli konstruktsiyalar, ellipsis va parallelizm. Bu grammatik universalialar mavjudligini ko'rsatadi.

2. Kognitiv metaforalar darajasida ikkala xalq o'xshash tasavvur va konseptual tizimlardan foydalanadi (BILIM — KUCH, VAQT — BOYLIK va b.). Bu inson tafakkurining universal xususiyatini tasdiqlaydi.

3. Shu bilan birga, har ikki til o'z milliy koloritini saqlab qolgan: ingliz maqollarida individualizm, savdo-pragmatizm va dengizchilik obrazlari; o'zbek maqollarida esa birdamlik, mehmondo'stlik va agrar turmush tarzining ifodalari dominantlik qiladi.

4. Semantik ekvivalentlik darajasiga ko'ra: taxminan 45% maqollar to'liq ekvivalent, 35% qisman ekvivalent va 20% noanalog hisoblanadi.

5. Ushbu tadqiqot natijalari tarjima nazariyasi, chet tillar ta'limi metodikasi va lingvomadaniyatshunoslik uchun amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. — Chicago: University of Chicago Press, 1980. — 242 p.
2. Permyakov G.L. *Ot pogovorki do skazki: (Zametki po teorii klishe)*. — Moskva: Nauka, 1970. — 240 s.
3. Rahmatullayev Sh. *O'zbek frazeologiyasi masalalari*. — Toshkent: Fan, 1966. — 200 b.
4. Taylor A. *The Proverb*. — Cambridge: Harvard University Press, 1931. — 223 p.

5. Teliya V.N. Russkaya frazeologiya: Semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokul'turologicheskiy aspekty. — Moskva: Yazyki slavyanskoy kul'tury, 1996. — 288 s.
6. Yo'ldoshev B. O'zbek maqollarining lingvopoetik xususiyatlari. — Toshkent: O'qituvchi, 2005. — 175 b.
7. The Oxford Dictionary of Proverbs / Ed. by J. Simpson, J. Speake. — Oxford: OUP, 2008. — 406 p.
8. Mieder W. Proverbs: A Handbook. — Westport: Greenwood Press, 2004. — 282 p.